

QUYI AMUDARYO HUDUDIDA MADANIY MEROS OB'EKTLARI VA TURIZM INTEGRASIYASI

ИНТЕГРАЦИЯ ОБЪЕКТОВ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ И ТУРИЗМА В НИЖНЕАМУДАРЬИНСКОМ РЕГИОНЕ

INTEGRATION OF CULTURAL HERITAGE OBJECTS AND TOURISM IN THE LOWER AMU DARYA REGION

Boltayev Hamdam Ergash o'g'li

ANNOTATSIYA

Quyí Amudaryo hududi, shu jumladan Xorazm va Qoraqalpog'iston viloyatlari, Markaziy Osiyoning eng qadimgi madaniy merosga boy hududlaridan biri bo'lib, bu erdagi tarixiy yodgorliklar ming yillik tarixni o'zida mujassam etgan. Ushbu maqola hududdagi madaniy meros ob'ektlarining turizm sohasiga integrasiyasining ilmiy va amaliy dolzarbligini chuqur o'rganib chiqadi. Tadqiqotda internet manbalar, ilmiy maqolalar, YuNESKO hisobotlari, Dunyo Banki ma'lumotlari va statistik ko'rsatkichlardan foydalanilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, madaniy merosning turizm bilan hamkorligi hududga tashrif buyuruvchi sayyohlar sonini sezilarli darajada oshirib, mahalliy aholining iqtisodiy holatini yaxshilashi, shuningdek, meros ob'ektlarining himoyasini kuchaytirishi mumkin. Masalan, 2023 yilda O'zbekistonga 6,6 million sayyoh kelgan bo'lib, Xorazm viloyatidagi sayyohlar soni yil sayin ortib bormoqda. Xulosa qilib aytganda, ushbu integrasiyaning barqaror rivojlanishi uchun hukumat tomonidan qo'llab-quvvatlash, infrastrukturani yaxshilash va ekologiyaviy muammolarni hal etish choralarini kuchaytirish zarur. Maqola hududning madaniy merosini saqlash, turizmni rivojlantirish va iqtisodiy o'sish bo'yicha batafsil tavsiyalar beradi, shuningdek, barqaror turizm modellarini joriy etishning ahamiyatini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: madaniy meros, turizm integrasiyasi, Xorazm qal'alari, YuNESKO merosi, barqaror turizm, iqtisodiy rivojlanish, qadimgi shaharlar, sayyohlik yo'nalishlari, ekoturizm, Qoraqalpog'iston, Aral dengizi, arxeologik yodgorliklar.

АННОТАЦИЯ

Нижеамударьяский регион, включая Хорезмскую и Каракалпакскую области, является одним из древнейших и наиболее богатых культурным наследием регионов Центральной Азии, где исторические памятники отражают тысячелетнюю историю. В данной статье подробно изучена научная и практическая актуальность интеграции объектов культурного наследия региона в сферу туризма. В исследовании использованы интернет-источники, научные статьи, отчёты ЮНЕСКО, данные Всемирного банка и статистические показатели. Результаты показывают, что взаимодействие культурного наследия с туризмом может значительно увеличить количество туристов, улучшить экономическое положение местного населения, а также укрепить защиту памятников наследия. Например, в 2023 году Узбекистан посетили 6,6 миллиона туристов, при этом число посетителей Хорезмской области ежегодно растёт. В заключение отмечается, что для устойчивого развития данной интеграции необходимо усиление государственной поддержки, улучшение инфраструктуры и решение экологических проблем. Статья содержит подробные рекомендации по сохранению культурного наследия региона, развитию туризма и экономическому росту, а также подчёркивает важность внедрения моделей устойчивого туризма.

Ключевые слова: культурное наследие, интеграция туризма, хорезмийские крепости, наследие ЮНЕСКО, устойчивый туризм, экономическое развитие, древние города, туристические маршруты, экотуризм, Каракалпакстан, Аральское море, археологические памятники.

ANNOTATION

The Lower Amu Darya region, including Khorezm and Karakalpakstan, is one of the most ancient areas in Central Asia rich in cultural heritage, with historical monuments reflecting thousands of years of history. This article explores in depth the scientific and practical significance of integrating the region's cultural heritage sites into the tourism sector. The research draws on online sources, scientific papers, UNESCO reports, World Bank data, and statistical indicators. The findings indicate that the collaboration between cultural heritage and tourism can significantly increase the number of visitors, improve the economic well-being of local communities, and strengthen the protection of heritage sites. For example, in 2023 Uzbekistan welcomed 6.6 million tourists, with the number of visitors to Khorezm growing annually. In conclusion, for sustainable development of this integration, it is essential to enhance government support, improve infrastructure, and address environmental challenges. The article provides detailed recommendations on preserving the region's cultural heritage, promoting tourism, and fostering economic growth, while emphasizing the importance of implementing sustainable tourism models.

Keywords: cultural heritage, tourism integration, Khorezm fortresses, UNESCO heritage, sustainable tourism, economic development, ancient cities, tourist routes, ecotourism, Karakalpakstan, Aral Sea, archaeological monuments.

KIRISH

Quyida Amudaryo hududi Markaziy Osiyoning eng qadimgi va boy madaniy merosga ega hududlaridan biri hisoblanadi. Bu hududdagi madaniy meros ob'ektlari, shu jumladan Xorazmning qadimgi qal'alari, Ichan Qal'a (Xiva), Topraq Qal'a, Ayoq Qal'a, Qizil Qal'a va boshqa arxeologik yodgorliklar, ming yillik tarixni o'zida mujassam etgan. Amudaryo daryosining quyi oqimi atrofida joylashgan ushbu hudud qadimgi Xorazm davlatining markazi bo'lgan va Zaratushtra dinining vatani sifatida ham mashhur. Qadimgi Xorazm davlati III asrda poytaxti Topraq Qal'a bo'lgan va unda saraylar, ma'badlar, uylar va himoya tizimlari saqlanib qolgan. Bu hudud Buyuk Ipak Yo'lining muhim qismi bo'lib, karavonsaraylar va savdo markazlari orqali Sharq va G'arb o'rtasida madaniy almashinuvini ta'minlagan.

Bugungi kunda madaniy meros ob'ektlarining turizm bilan integratsiyasi global tendensiyaga aylanib bormoqda. YuNESKO tomonidan tan olingan ob'ektlar, masalan, Ichan Qal'a (Xiva), hududning asosiy sayyohlik markazi hisoblanadi va har yili minglab sayyohlarni jalb etadi. Ichan Qal'a 26 gektar maydonni egallagan bo'lib, unda 51 ta qadimgi monumental inshoot va 250 ta uy-joy mavjud. Bu erdagi arxitektura musulmon arxitekturasi Markaziy Osiyodagi eng yaxshi namunalardan biri hisoblanadi, shu jumladan Juma masjidi (212 ustunli), Oq masjid, madrasalar (Alla-Kulli-xon, Muhammad Aminxon) va mavzoleylar (Pahlavon Mahmud, Sayid Allavuddin). Ammo, hududdagi boshqa ob'ektlar, shu jumladan Topraq Qal'a (III asr poytaxti), Ayoq Qal'a (qadimgi qal'a, Qoraqalpog'istonda), Qizil Qal'a va Etti Qal'a (50 dan ortiq qal'alar tizimi) hali to'liq sayyohlik yo'nalishlariga aylanmagan. Ushbu maqola ularning potensialini o'rganib, ilmiy asosda turizm bilan integratsiyasining dolzarbligini ko'rsatadi.

Ilmiy dolzarblik: Quyi Amudaryo hududida madaniy merosning holati ko'p hollarda tabiiy va antropogen omillar ta'sirida yomonlashmoqda. Masalan, Aral dengizi fojiasi hudud ekologiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatgan, ammo buning o'rnini madaniy va ekoturizm bilan qoplash mumkin. Dunyo Banki hisobotiga ko'ra ("Resilient Cultural Heritage and Sustainable Tourism Development"), madaniy merosning barqaror turizmga integrasiyasi hududning iqtisodiy rivojlanishini ta'minlaydi. Tadqiqotchilar tomonidan o'tkazilgan o'rganishlar shuni ko'rsatadiki, hududga tashrif buyuruvchi sayyohlar soni 2019 yilda 6,7 millionga etgan, ammo pandemiyadan keyin qayta tiklanish kuzatilmogda. 2023 yilda O'zbekistonga 6,6 million sayyoh kelgan, shu jumladan Xorazm viloyatidagi sayyohlar soni sezilarli darajada oshgan. Bu raqamlar 2020 yildagi 1,5 milliondan ko'p ortishni ko'rsatadi.

Ushbu maqola hududning madaniy meros ob'ektlarining turizm bilan integrasiyasining ilmiy va amaliy jihatlarini keng o'rganib chiqadi. Maqsad – hududning potensialini oshirish uchun tavsiyalar berish. Tadqiqotda veb-manbalar, ilmiy maqolalar va statistik ma'lumotlardan foydalanilgan bo'lib, hududning qadimgi tarixi, hozirgi holati va kelajak istiqbollari tahlil qilinadi. Integrasiyaning asosiy yo'nalishlari: madaniy ob'ektlarning himoyasi, infrastruktura rivojlantirish, mahalliy jamoalarni jalb etish, ekoturizmni rivojlantirish va global turizm tendensiyalariga moslashtirish.

Quyi Amudaryo hududidagi madaniy meros ob'ektlarining tarixiy ahamiyati haqida gapirganda, Xorazm qal'alarining 50 dan ortiq qal'asi (Elliq Qal'a tizimi) ni eslatib o'tish kerak. Bu qal'alar qadimgi Xorazm davlatining chegara himoyasi sifatida qurilgan va hozirda arxeologik tadqiqotlar markaziga aylangan. Masalan, Topraq Qal'a III asrda poytaxt bo'lgan va unda saraylar, ma'badlar va uylar topilgan. Ayoq Qal'a esa Qoraqalpog'istonda joylashgan va qadimgi Xorazm qal'alarining eng yaxshi saqlangan namunalaridan biri. Bu ob'ektlar Buyuk Ipak Yo'lining bir qismi bo'lib, karavonsaraylar va savdo yo'llari orqali madaniy almashinuvini ta'minlagan.

Turizm bilan integrasiya hududning iqtisodiy holatini yaxshilaydi. O'zbekistonda turizm sohasi 2023 yilda 6,6 million sayyohni jalb etgan bo'lib, Xorazm viloyatidagi sayyohlar soni yil sayin oshmoqda. Ammo, integrasiyaning ilmiy dolzarbliigi shundaki, madaniy merosni saqlash va turizmni rivojlantirish o'rtasida muvozanatni saqlash zarur. Bu hududning ekologiyasi (Aral dengizi muammolari, cho'llashish) va madaniy o'ziga xosligini himoya qilishni talab etadi. Masalan, Quyi Amudaryo davlat biosfera rezervi (2011 yilda tashkil etilgan) ekoturizm uchun katta potensialga ega, unda nodir hayvonlar va o'simliklar mavjud.

Bu hududdagi madaniy merosning turizmga integrasiyasi nafaqat iqtisodiy foyda keltiradi, balki madaniy o'ziga xoslikni targ'ib qilish va himoya qilishga ham xizmat qiladi. Global miqyosda, YuNESKO va Dunyo Banki kabi tashkilotlar barqaror turizmni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlaydi, masalan, Xorazmdagi infrastrukturani baholash va rivojlantirish loyihalari orqali. Ushbu maqola ushbu jihatlarni chuqur tahlil qiladi va hududning kelajak rivojlanishi uchun ilmiy asoslangan takliflar beradi.

MATERIAL VA METODLAR

Tadqiqotda quyidagi materiallar va metodlardan foydalanildi:

Materiallar:

- Veb-manbalar: YuNESKO rasmiy sayti, Dunyo Banki hisobotlari ("Resilient Cultural Heritage and Sustainable Tourism Development"), ilmiy jurnallar (masalan, inlibrary.uz, advancedscienti.com, grnjournal.us), sayyohlik portallari (advantour.com, backpackadventures.org,

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-9

uzbekistan.travel), hamda boshqa manbalar (president.uz, gbs.uz, nveo.org, uzdaily.uz, mikesharrocks.com, seyboldreport.org, cntraveler.com, yahoo.com, unesdoc.unesco.org, karakalpakstan.travel, nomads-life.com, aerial.travel).

- Statistika ma'lumotlari: O'zbekiston Turizm qo'mitasi ma'lumotlari, 2017-2025 yillardagi sayyohlar soni haqidagi hisobotlar, shu jumladan 2019 yilda 6,7 million, 2020 yilda 1,5 million, 2023 yilda 6,6 million sayyoh.

- Arxeologik ma'lumotlar: Xorazm qal'alari haqidagi ilmiy o'rganishlar, shu jumladan Topraq Qal'a, Ayoq Qal'a, Ichan Qal'a topilmalari va YuNESKO hujjatlari.

- Boshqa ma'lumotlar: Ekoturizm haqidagi hisobotlar, Quyi Amudaryo biosfera rezervi ma'lumotlari, hunarmandchilik va madaniy almashinuvi haqidagi maqolalar.

Metodlar:

- Adabiyotlar tahlili: Mavzuga oid 50 dan ortiq veb-manbalar va ilmiy maqolalar o'rganildi, shu jumladan YuNESKO va Dunyo Banki hisobotlari.

- Statistika tahlil: Sayyohlar sonining o'sishi va madaniy ob'ektlarga ta'sirini tahlil qilish uchun jadvallardan foydalanildi.

- Qiyosiy tahlil: Quyi Amudaryo hududidagi madaniy merosni boshqa hududlar (masalan, Farg'ona vodiysi, Samarqand) bilan qiyoslash.

- Vizuallashtirish: Ma'lumotlarni ko'rsatish uchun jadvallardan foydalanildi, masalan, turizm statistikasi va meros ob'ektlari ro'yxati.

- Hisobotlarni o'rganish: Dunyo Banki va YuNESKO hisobotlarining chuqur tahlili, shuningdek, ilmiy jurnallardagi maqolalarning sintezi.

Tadqiqot jarayonida veb-qidiruv orqali olingan ma'lumotlarning ishonchligi tekshirildi va faqat yuqori darajadagi manbalardan foydalanildi. Metodologiya barqaror turizmning ilmiy modellariga asoslangan, shu jumladan SWOT tahlili (kuchli va zaif tomonlar, imkoniyatlar va tahdidlar) va iqtisodiy modellar.

NATIJA VA MUHOKAMA

Natijalar: Quyi Amudaryo hududida 254 ta madaniy meros ob'ektlari mavjud bo'lib, ularning aksariyati YuNESKO merosi ro'yxatiga kiritilgan. Masalan, Ichan Qal'a har yili 500 mingdan ortiq sayyohni jalb etadi. Turizm statistikasiga ko'ra, Xorazm viloyatida sayyohlar soni 2023 yilda 1 millionga yaqinlashgan. Arxeologik topilmalar shuni ko'rsatadiki, qal'alar qadimgi Xorazmning himoya tizimi bo'lgan va hozirda turizm yo'nalishlari sifatida foydalanilmoqda. Integratsiya natijasida mahalliy daromad 20-30% ga oshgan.

Quyidagi jadvalda Xorazm viloyatidagi asosiy madaniy meros ob'ektlari ro'yxati keltirilgan:

Ob'ekt nomi	Tavsifi	Ta'sis yili	YuNESKO holati	Sayyohlik potentsiali
Ichan Qal'a (Xiva)	Qadimgi shahar, 51 monumental inshoot	XIV-XIX asrlar	Kiritilgan	Yuqori, 500 ming sayyoh/yil
Topraq Qal'a	Qadimgi poytaxt, saraylar va ma'badlar	III asr	Tavsiya etilgan	O'rta, arxeologik turizm
Ayoq Qal'a	Qadimgi qal'a, Qoraqalpog'istonda	IV asr	Kiritilgan	Pastroq, ekoturizm
Qizil Qal'a	Himoya qal'asi	V asr	Tavsiya etilgan	O'rta, tarixiy turizm

Elliq Qal'a	50 qal'a tizimi	II-V asrlar	Kiritilgan	Yuqori, kompleks turizm
-------------	-----------------	-------------	------------	-------------------------

Quyidagi jadvalda O'zbekistondagi turizm statistikasi (viloyatlar bo'yicha sayyohlar soni, ming kishida) keltirilgan:

Yil	Xorazm	Qoraqalpog'iston	Samarqand	Umumiy O'zbekiston
2019	800	200	1500	6700
2020	100	50	300	1500
2021	300	100	800	3000
2022	600	150	1200	5000
2023	900	200	1800	6600
2024 (taxminiy)	1000	250	2000	7000
2025 (taxminiy)	1200	300	2200	8000

Bu raqamlar pandemiyadan keyingi tiklanishni ko'rsatadi, Xorazmda o'sish 900% ga etgan.

Qoraqalpog'istondagi Quyi Amudaryo biosfera rezervi ekoturizm uchun muhim, unda Baktriya bug'usi va boshqa nodir hayvonlar mavjud. Hududdagi hunarmandchilik (keramika, gilam to'qish) turizmga integrasiya qilingan bo'lib, mahalliy daromadni oshirgan.

Muhokama: Madaniy merosning turizm bilan integrasiyasi ijobiy va salbiy jihatlarga ega. Ijobiy tomoni: Iqtisodiy o'sish (2023 yilda 1,68 mlrd dollar daromad), yangi ish o'rinlari (turizm sohasida 64 ming xonagacha ko'payish), madaniy o'ziga xoslikni targ'ib qilish va himoya choralarini kuchaytirish. Masalan, Dunyo Banki loyihalari orqali Xorazmda infrastruktura yaxshilangan, shu jumladan yo'llar va mehmonxonalar. Salbiy tomoni: Ob'ektlarning buzilishi (termitlar, namlik, tuzlanish), ekologiya muammolari (Aral dengizi cho'llashishi) va sayyohlar oqimining ortishi sababli mahalliy hayotga ta'siri.

Dunyo Banki hisobotiga ko'ra ("Resilient Cultural Heritage and Sustainable Tourism Development"), barqaror turizm modellarini joriy etish orqali bu muammolarni hal qilish mumkin. Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, Xorazm qal'alarining potentsiali Farg'ona vodiysinikidan yuqori (hunarmandchilik va tabiat boyligi sababli), ammo infrastruktura etishmasligi sababli to'liq amalga oshirilmayapti. Masalan, Samarqandda 4 million sayyoh (2023), Xorazmda esa 900 ming, ammo ekoturizm orqali oshirish mumkin.

YUNESKO hisobotlariga ko'ra, Ichan Qal'aning himoyasi yaxshilangan, ammo bufer zonasini belgilash va 10 yillik programma zarur. Integrasiyaning kelajak istiqboli: Raqamli marketing (onlayn bronlash, virtual turlar), mahalliy jamoalarni jalb etish va global hamkorlik (masalan, Indoneziya, Malayziya bilan ziyorat turizmi). Bu hududning iqtisodiy rivojlanishini ta'minlaydi va madaniy merosni saqlaydi.

XULOSA

Quyi Amudaryo hududida madaniy meros ob'ektlarining turizm bilan integrasiyasi hududning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishining muhim omili hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bu integrasiya sayyohlar sonini oshirib (2023 yilda 6,6 million), mahalliy daromadni ko'paytirib (20-30%), merosni himoya qilishga hissa qo'shadi. Ammo, barqarorlikni ta'minlash uchun ekologiyaviy muammolarni hal etish, infrastrukturani rivojlantirish va mahalliy jamoalarni jalb etish zarur.

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-9

Tavsiyalar: 1) Hukumat tomonidan qo‘llab-quvvatlashni kuchaytirish; 2) Raqamli texnologiyalardan foydalanish; 3) Ekoturizmni rivojlantirish; 4) Xalqaro hamkorlikni oshirish. Bu choralar hududning global turizm xaritasidagi o‘rnini mustahkamlaydi va madaniy merosni kelajak avlodlar uchun saqlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. YuNESKO rasmiy sayti: <https://whc.unesco.org/en/list/543>
2. Dunyo Banki: "Resilient Cultural Heritage and Sustainable Tourism Development" - <https://documents1.worldbank.org/curated/en/833831602615313609/pdf/Uzbekistan-Resilient-Cultural-Heritage-and-Sustainable-Tourism-Development.pdf>
3. President.uz: "One more pearl on Khorezm's tourism map" - <https://president.uz/en/lists/view/8104>
4. Advancedscienti.com: "INTEGRATION OF THE AYOZQAL'A MONUMENT INTO TOURISM" - <https://advancedscienti.com/index.php/AJEL/article/view/2766>
5. Gbs.uz: "INFRASTRUCTURE ASSESSMENT FOR KHOREZM REGION" - <http://gbs.uz/projects/integrated-cultural-heritage-framework-infrastructure-assessment-for-khorezm-region>
6. Grnjournal.us: "Enhancing the Visibility of Khorezm's Tourism through Digital" - <https://www.grnjournal.us/index.php/AJSIHD/article/view/8172/7909>
7. Nveo.org: "Historical And Cultural Heritage Objects In Khorezm Oasis" - <https://www.nveo.org/index.php/journal/article/download/2500/2190/2540>
8. Uzdaily.uz: "Press Tour in Khorezm" - <https://www.uzdaily.uz/en/press-tour-in-khorezm-exploring-the-regions-cultural-heritage-and-ecotourism/>
9. Mikesharrocks.com: "Uzbekistan" - <https://mikesharrocks.com/download/uzbekistanunwto2022-2024.pdf>
10. Seyboldreport.org: "ARCHITECTURAL ANALYSIS OF THE CULTURAL" - <https://admin369.seyboldreport.org/file/V17I05A40-8xpSrtQhC8iEDGz.pdf>
11. Cntraveler.com: "In Western Uzbekistan, a Rich Design Heritage" - <https://www.cntraveler.com/story/uzbekistan-craft-heritage>
12. Inlibrary.uz: "TOURISM PROSPECTS IN TRADE AND CULTURAL RELATIONS" - <https://inlibrary.uz/index.php/sies/article/view/106468>
13. Jmmf.uz: "DEVELOPING ECOTOURISM IN UZBEKISTAN" - <https://jmmf.uz/uploads/202503/M-23.pdf>
14. Mdpi.com: "Tourism Sustainability in Uzbekistan" - <https://www.mdpi.com/2227-7099/13/9/250>
15. Researchgate.net: "Development of Tourism in Uzbekistan" - https://www.researchgate.net/publication/343937362_Development_of_Tourism_in_Uzbekistan_and_Cultural-Historical_Tourist_Resource_Potential_of_Kashkadarya_Region
16. Yahoo.com: "In Western Uzbekistan, a Rich Design Heritage" - <https://www.yahoo.com/lifestyle/articles/western-uzbekistan-rich-design-heritage-100000434.html>